

ETICA – ȘTIINȚA VIRTUȚII LA SIMION BĂRNUȚIU

CONSTANTIN STROE

Ethics – *The Science of Virtue*, As Defined by Simion Bărnuțiu. The study is focused upon the main aspects of Simion Bărnuțiu's view concerning ethics and moral education, while in this context the author shows that, though critical of Kant, the Transylvanian scholar does not hesitate to follow this one, as he also considers that the supreme law of virtue is an unconditional moral precept, formally standing for a „definite imperative.” Conscience is the fundament of morality, because we cannot conceive good and evil, virtue and moral duties, happiness outside its boundaries. Bărnuțiu sees moral conscience as resembling to the Socratic daimon, like that „approving or disapproving voice everybody can hear inside.” Bărnuțiu harbours a great trust in ethics, named by him „the science of virtue”, of which goal is on one hand to formulate the supreme law of virtue (as seen in its „clean” side, theoretical, general), and on the other hand to be the fundament of the moral education, thus summoned to shape up truly virtuous characters (in its „applied” side, practical). Therefore, in considering the „science of virtue” as an „ethical theology”, he sees in it an instrument of moral catechization – theology turns a profane person (unbeliever) into a believer, ethics turns in a similar manner a non-moral or immoral person into a moral one. And which is more, „nobody can be considered wise or a philosopher, if besides thorough knowledge, he does not show good manners too.”

Key-words: moral, ethics, moral conscience, duty, virtue, patriotism, Kant, Simion Bărnuțiu.

Trăind și activând în perioada pașoptistă (mijlocul secolului al XIX-lea), prestând la o școală de răsunset din Transilvania – Colegiul din Blaj și apoi la Universitatea nou înființată în Iași de către domnitorul Alexandru Ioan Cuza, al cărei prim rector a fost, Simion Bărnuțiu este animat de aceleași idealuri naționale și promovează aceleași idei raționaliste pe care le-a frecventat un alt ilustru cărturar originar din același ținut românesc – August Treboniu Laurian, profesor la Colegiul Național „Sf. Sava” din București, cea mai renumită școală domnească din Valahia, care l-a chemat la Iași, devenind colegi de universitate. Bărnuțiu și-a onorat calitatea de dascăl prin cursurile elaborate la toate disciplinele pe care le-a predat, fie în învățământul secundar, fie în cel superior. Printre acestea se află și cel dedicat eticii (filosofiei moralei), denumit de el însuși *Știința virtuții*.

În viziunea sa asupra eticii, în bună tradiție kantiană, Simion Bărnuțiu leagă definirea acesteia de libertatea interioară a omului. De aceea, într-o notă la paragraful *Conceptul eticii*, el face precizarea că numai în *sens restrâns* etica este disciplina care se ocupă de moravuri (conduite și comportamente morale), pentru că în *sens mai larg* acestea fac obiectul și al dreptului, cu specificația că, în regle-

mentarea pe care o face dreptul, acesta impune oamenilor norme din afară, și nu izvorâte din libertatea lor interioară¹.

Etica – arată Simion Bărnuțiu – se împarte în etică teoretică „curată” sau generală, care are ca menire întemeierea principiilor moralității, și etică practică, „aplicată” sau specială, al cărei scop este să ia în considerare condițiile empirice și diferitele circumstanțe în care se aplică principiile din „partea cea curată”². Principala noțiune a eticii teoretice o constituie conștiința morală, ea fiind aceea care comandă (decide) ce trebuie sau ce nu trebuie să se facă: „...ea se arată în fiecare om ca un sentiment moral plăcut sau neplăcut, căci omul se bucură în sine dacă să urmeze conștiința, pentru că aceasta-i aprobă faptele...”³.

În cazurile în care omul nu-și urmează conștiința, atunci el se întristează, se teme, se rușinează, are remușcări – conștiința fiind aceea care, reprobându-i faptele, îi produce aceste stări. Conștiința morală este concepută de Bărnuțiu aidoma *demonului socratic*, care îi dictează omului ce să facă sau ce nu trebuie să facă („această voce aprobatoare sau dezaprobatore pe care o aude tot omul înlăuntrul său...”).

Atent la nuanțe, Simion Bărnuțiu delimitează noțiunea de conștiință morală de altele, cum ar fi: știința binelui și a răului, instinct moral, cuvântul lui Dumnezeu, gust moral. Întreprinderea lui este întemeiată, căci acceptând sensurile de mai sus s-ar produce confuzie în concepte, iar problematica morală s-ar identifica cu cea a altor discipline: religia, estetica.

În ceea ce privește sorgintea conștiinței morale, Bărnuțiu susține că aceasta nu este o invenție omenească, și cu atât mai puțin produsul unor factori externi – nici al învățării, nici al educației, nici al legislației – așa cum pretind amoralistii, ci ea ține de natura omului, fiind o facultate esențială și originară prin care omul se distinge de „animalele brute”, care nu fac distincție între binele și răul moral. După cum argumentează el, conștiința morală nu vine din factori externi, fie și pentru faptul că dacă ar fi așa ar trebui să găsim „chiar locul unde s-ar fi inventat conștiința” (unii susțineau că Egiptul ar fi patria conștiinței⁴). Or, spune el, aceasta este o aberație de neacceptat.

Deși ține de natura internă a omului, de *propriul* lui, conștiința morală nu este imuabilă, ci ea cunoaște grade diferite de dezvoltare și afirmare la indivizi diferiți.

Conștiința este fundamentul moralității („fundamentum moralitatis”) pentru că în afara ei nu putem concepe binele și răul, virtutea și datoriile morale, conchide Bărnuțiu.

Judecarea faptei se produce la nivelul conștiinței, prin conștiință apreciem dacă faptele noastre sunt bune sau rele, exprimăm prețuirea sau, dimpotrivă, disprețuirea lor. Tot judecata conștiinței este aceea care sancționează pozitiv, prin evidențierea meritului unei comportări bune, sau negativ, prin indicarea culpei, a reproșului, a muștrării de conștiință față de conduita rea: „Conștiința se arată, precizează Bărnuțiu, ca o facultate

¹ Simion Bărnuțiu, *Știința virtuții. Etica*, manuscris 11666, Biblioteca Academiei Române.

² *Ibidem*, p. 12.

³ *Ibidem*, p. 17.

⁴ *Ibidem*, p. 17.

a judecății morale, când împlinește această funcțiune, și de aceea se numește judecată internă”⁵. De remarcat că el consideră conștiința ca judecător nu numai al faptei ca atare – bună sau rea –, ci și al motivelor care au determinat-o, precum și al consecințelor ei pentru ceilalți. Pe lângă acest „indiciu moral ca judecată internă” a propriilor acțiuni morale, mai există, arată Bărnuțiu, și „un indiciu moral ca judecată externă” a faptelor morale ale individului de către „altă ființă”, de către ceilalți, de către opinia publică.

Etica, fiind denumită de el *Știința virtuții*, are ca scop formularea legii supreme a virtuții, în vederea cultivării (formării și perfecționării) ei. Cu această ocazie, Bărnuțiu face o incursiune în istoria doctrinelor etice pentru a identifica diversele formule în care au exprimat și au expus filosofii această lege, ca „legea cea supremă a virtuții”⁶, începând cu Zenon, trecând prin Kant și Fichte și terminând cu eudemonismul sau hedonismul („idonismul”). Pentru a desemna temeiurile moralității, el analizează critic, rând pe rând, formulele propuse de-a lungul vremii: *conveniența vieții* („omologia”) – de Zenon; *datoria* (imperativul categoric în toate ipostazele sale) – de Kant, prilej cu care face distincția între maximă („principiu subiectiv urmat de un singur individ în acțiunea lui”) și lege („principiu obiectiv obligatoriu de urmat de către o mulțime de oameni”); *urmează voința lui Dumnezeu ca pe a ta însuși*; *urmează-ți conștiința*; *urmează-ți sentimentul moral*; „*lucrează cu consecvență*” – formulă propusă de Fichte; *caută perfecțiunea* („stude perfecțiuni”); *caută fericirea* („stude fericități”).

Cei mai aspru criticați de Simion Bărnuțiu sunt Kant și neokantienii, iar apoi eudemoniștii, întrucât primii au exagerat principiul datoriei absolute (datoria înainte de toate, în orice loc, în orice timp, în orice împrejurare), iar ultimii au redus moralitatea la combinația dintre fericire și voluptate senzuală, ca sursă a ei. Ba mai mult, Bărnuțiu îi contestă lui Kant întâietatea (implicit originalitatea), întrucât, zice el, și „Morală stoică a lui Zenon porcede din același principiu...”⁷. De menționat că el clasifică eudemonismul în patru clase, în funcție de factorul care întemeiază fericirea („fericitețea”): – plăcerea senzuală, dată de mâncare, băutură, somn, jocuri, dans etc.; – plăcerile sufletului; – plăcerea care izvorăște din binele făcut altuia, obținerea fericirii proprii, ca urmare a contribuției tale la fericirea celorlalți; – pacea sufletească rezultată din conștiința perfecțiunii morale, ca urmare a practicării virtuții⁸.

Deși critic la adresa lui Kant, nu ezită în a-l urma, postulând și el că legea supremă a virtuții este un precept moral necondiționat și formal, un „imperativ categoric”⁹. Dacă s-ar accepta condiții, ar trebui să se admită și excepții de la regula generală, ceea ce ar duce la compromiterea valorii legii morale, în sensul diminuării demnității și autorității ei supreme și universale, constată Simion Bărnuțiu. Căci, ca lege supremă, ea este un principiu „formal și curat” ce își are izvorul „nemediat” în rațiunea practică.

⁵ *Ibidem*, p. 36.

⁶ *Ibidem*, pp. 18, 19.

⁷ *Ibidem*, p. 20.

⁸ *Ibidem*, pp. 21–22.

⁹ *Ibidem*, p. 22.

Prin conceperea legii virtuții ca supremul principiu „curat și formal”, există posibilitatea identificării unui criteriu capabil să ne ajute – arată Bărnăuțiu – să distingem între bine și rău, să deosebim faptele bune de cele rele. În funcție de acceptarea sau neacceptarea unui astfel de criteriu, „învățătura moralei” se diferențiază în moralistă și nemoralistă („moralismus și antimoralismus”)¹⁰. Interesul lui Bărnăuțiu se îndreaptă către amoralism, ale cărui forme de manifestare analizate de el sunt: *indiferentismul moral*, care susține că nu există nicio diferență între bine și rău; *scepticismul moral*, care susține că neavând un criteriu sigur de a diferenția, distincția dintre bine și rău este incertă; *probabilismul moral*, care susține că această diferență între bine și rău nu se poate determina cu certitudine, ci numai cu probabilitate; *senzualismul practic*, care susține că diferența între bine și rău poate fi doar simțită, și nu gândită (determinată) prin concepte și principii. Cei ce susțin acest punct de vedere postulează existența unui simț moral propriu fiecărui individ, care ar fi sursa tuturor celorlalte sentimente morale, din care apoi izvodesc toate legile și obligațiunile morale. Aceștia, observă Bărnăuțiu, confundă simțul moral cu conștiința morală, de aici decurgând toate inadvertențele ce apar în planul moralei: relativismul moral, subiectivismul moral („de gustibus non est disputandum”)¹¹.

Toate aceste ipostaze ale „nemoralismului” aparțin acelor sisteme morale și teorii care se întemeiază („fundează”) pe legile pozitive și pe alte circumstanțe schimbătoare și externe moralității, este de părere Simion Bărnăuțiu.

Legea morală este aceea care impune tuturor oamenilor ca, prin respectarea ei, faptele lor să fie bune. Aceasta îi apare lui Bărnăuțiu ca necesitate morală fundamentală, ca prima obligație sau datorie morală. Altfel, arată el, omul poate intra în jocul conflictului („colisiunii”) între datorii (în perimetrul căruia distinge „trei specii de colisiune”, care ar cuprinde toate cazurile: colisiunea între datoria către sine și datoria către alții; colisiunea între datoria dreptății și datoria binevoienței; colisiunea între datoria către tot și datoria către parte¹²). Pentru a desluși această chestiune, el disjunge obligația în: obligație activă și obligație pasivă. Cea activă poate veni și din afara individului, și în acest caz ea îi este impusă acestuia, ca, de pildă, voința lui Dumnezeu sau a altui om. Cea pasivă este aceea care se referă la voința proprie individului, supusă în mod rațional și liber legii morale supreme. Subiect al obligației morale poate fi numai omul, pentru că – spre deosebire de existențele neînsuflețite, de cele vii neraționale, de acele ființe umane lipsite de discernământ rațional – numai el are rațiune și libertate, prin care poate cunoaște și alege între bine și rău. De asemenea, precizează Bărnăuțiu, obiecte ale obligației sunt numai acțiunile („lucrările”) „libere și posibile” la care suntem obligați și obiectele acestor lucrări. A nu ține seama de aceasta ne poate conduce la situația ca în locul unui conflict real al datorii să ne aflăm în fața unui aparent.

În afara conflictului între datorii, în capcana căruia omul poate cădea adesea, Bărnăuțiu vorbește și de existența unei „lupte între natura lui cea morală și între cea senzuală”¹³, amândouă având ca țintă supunerea voinței lui. Căci dacă omul ar fi doar o

¹⁰ *Ibidem*, p. 23.

¹¹ *Ibidem*, p. 25.

¹² *Ibidem*, pp. 40–41.

¹³ *Ibidem*, p. 26.

ființă rațională, atunci aplecarea lui ar fi numai spre înfăptuirea binelui conform legii morale, dar el are și simțuri, afecte, pasiuni, care îl „invită de multe ori în contra legii morale”¹⁴. În lupta dintre rațiune și senzualitate trebuie să intervină, e de părere Bărnuțiu, un element care să încline balanța spre prima. Acest element este motivul moral, conceput de el ca obiectiv, a cărui substanță nu poate fi alta decât legea morală însăși, iar subiectiv, ca fiind sentimentul moral. Dintre sentimentele care se pot institui ca motive ale acțiunii morale, conform cu legea morală însăși, sunt menționate, cu toate implicațiile lor: reverența (respectul față de rațiunea umană, „maiestuoasa și sublima lege morală”; respectul față de Dumnezeu, în care tot omul vede rațiunea originară a tuturor lucrurilor și i se închină ca legislatorului moral suprem; respectul față de lege (în sens strict).

Scopul oricărei educații morale este, după Bărnuțiu, virtutea, văzută de el ca perfecțiune morală „care se arată prin o împlinire conștientă a tuturor datoriiilor”¹⁵. În opinia lui există o singură virtute („virtutea e numai una”)¹⁶, dovedită în toate împrejurările, dar concede că poate exista și o mare diversitate de ipostaze ale virtuții, în dependență de „obiectele lucrărilor” prin care se arată exercițiul practicării ei. „De aceea, virtutea este numai una, pentru că forma purtării virtuozității în esență e numai una și aceeași, adică anima (sufletul – n.n., C.S.) cea devotată a virtuții, era dacă ne uităm la materia purtării virtuozității, adică la obiectele lucrărilor, prin care se arată anima cea devotată virtuții, atunci sunt mai multe virtuți, precum veracitatea, temperanța, bunăvoința ș.a.”¹⁷.

Perfecțiunea morală este divizată de Simion Bărnuțiu, de o parte, în perfecțiune morală aparținând la modul ideal numai lui Dumnezeu – „santitate” (*sanctitas*), care niciodată nu voiește altceva decât binele, și, de altă parte, în perfecțiunea morală a oamenilor, limitată („mărginită”) întotdeauna din cauză că voința lor este motivată („determinabilă”) și prin afecte și pasiuni, și, ca urmare, poate fi aplecată și spre rău. Într-o atare situație, fiecare individ, pentru a avea un comportament moral „cum se cuvine”, este dator a lua ca model *santitatea*, adică perfecțiunea lui Dumnezeu¹⁸.

Îndreptarea către virtute este pândită de mari dificultăți, ceea ce are ca urmare faptul că pentru a deveni deprindere („dexteritate”), în sensul unei dispoziții sufletești permanente, virtutea se prezintă „ca o cantitate intensivă, care se poate determina prin grade”¹⁹. Determinarea concretă a gradelor virtuții poate fi realizată prin corelarea virtuților individuale cu măsura și gradul de împlinire a datoriei: dacă aceasta a fost îndeplinită constant; dacă aceasta a fost îndeplinită la întregul său „ambitus”; dacă îndeplinirea ei a „folosit la beneficiile a cât mai mulți”; dacă îndeplinirea ei a cerut sacrificiu (avere, timp, plăceri) și cât de mare a fost acesta, precum și cu motivele conduitei virtuozității: dacă a făcut binele „din dragoste de oameni”, din „pofță de mărire” sau din „speranță de retribuțiune”²⁰.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*, p. 29.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*, p. 30.

¹⁹ *Ibidem*, p. 31.

²⁰ *Ibidem*.

Opus virtuții este răul, a cărui origine, spune Bărnăuțiu, „vine de la mărginirea firii omenești și de la libertatea omului”; cu alte cuvinte de la liberul arbitru al omului – „ființă mărginită și liberă de a face bine și rău”²¹.

De reținut că Bărnăuțiu asociază răul cu păcatul, păcat ce poate fi făcut din răutate sau din neglijență: păcatul din răutate își are sursa în lipsa de respect a legii morale, în timp ce cel din neglijență nu are o cauză anume, ci provine, probabil, din debilitate psiho-morală, din ignoranță (din necunoașterea tuturor aspectelor acțiunii întreprinse), din alegerea neadecvată a mijloacelor pentru realizarea unui scop bun, din lipsa de instrucție sau dintr-o instrucție precară. Răul poate duce la viciu, atunci când se repetă, când este continuu și domină acțiunile omului (beție, desfrânare, avariție ș.a.). Și în aceste cazuri răul este opțiunea liberă a individului, care acceptă deliberat să fie sclavul viciului („păcatului”) său.

Așa cum virtutea „se arată ca o *cantitate intensivă* ce se poate *determina prin grade*, tot astfel și viciul se prezintă ca o *cantitate intensivă*, care își are și el gradele sale, ce cu greu se pot determina și niciodată întru totul.

Continuând întreprinderea de identificare a tuturor aspectelor virtuții, Bărnăuțiu postulează că libertatea voinței, ca putere a omului „de a se determina la lucrare după precepte morale”, constituie condiția originară a virtuții. De aici accentul pus de el pe ideea că încrederea în libertatea voinței sale, care face ca virtutea să fie cu puțință, este necesară omului pentru realizarea progresului în perfecțiunea sa morală.

În afară de libertatea voinței, ca acea condiție originară a virtuții, mai există, spune Bărnăuțiu, și alte condiții ale acesteia, și anume, ca omul să învingă și să înlăture toate impedimentele care l-ar abate de la comportarea morală, fie cele externe, care vin de la natură, fie cele care țin de instinctele și înclinațiile lui (creșterea, deprinderea, însoțirea etc.).

În pofida unora care cred că virtutea nu se poate învăța, întrucât este considerată de aceștia „ca o proprietate morală ce se naște din libertatea fiecăruia”²², Bărnăuțiu susține cu tărie că virtutea se poate învăța prin „educațiune” bazată pe etică și pedagogie. În acest perimetru ideatic, Bărnăuțiu analizează în amănunt toate „impedimentele virtuții” (*cele „prosimae”*: lipsa conceptelor și a principiilor morale; lipsa cunoașterii despre materia lucrărilor noastre; nedeprinderea judecării în aplicarea conceptelor; amorțirea sentimentului moral și precumpănirea sentimentelor fizice asociate cu ea, *ca și cele mai îndepărtate*, cum ar fi: constituția fizică; temperamentul; educația și învățătura; conversația și exemplul; legăturile sociale), precum și mijloacele utilizate împotriva lor, propunând o serie de reguli pentru exercițiul moral, al cărui scop declarat de el este formarea caracterului virtuos, „care nu se poate proba decât numai prin înălțimea, armonia și puterea sentimentelor, adică prin adevărata nobilitate a sufletului (a animi) manifestată în fapte, în toate împrejurările vieții...”²³.

În prima parte a manualului său *Știința virtuții*, Bărnăuțiu face o distincție netă între datoriiile „curate” (virtuți cardinale, cum le mai spune el) pe care le studiază numai știința etică și datoriiile aplicate, cele pe care le are omul pentru a se împlini în

²¹ *Ibidem*, p. 32.

²² *Ibidem*, p. 42.

²³ *Ibidem*, p. 47.

viață (specificate de el „după forma și obiectul sau materia lucrării”). Cele „curate” sunt cele teoretice, precizate de el ca cele patru virtuți cardinale (dreptatea pentru sine; dreptatea pentru alții; bunăvoința față de sine; bunăvoința față de alții), care, în ultimă instanță, pot fi reduce la două: dreptatea și bunăvoința²⁴.

În partea a doua a manualului, dedicată exclusiv problematicii *eticii aplicate*, el analizează datoriile concrete ale omului, pe care le împarte în datorii către sine și datorii către alții (către alții ca specie, către comunitate, către patrie, către umanitate), în datorii referitoare la persoane și datorii vizând lucruri, cum ar fi, de pildă, datoria față de averea altuia, de care nu trebuie să te atingi²⁵. Datoriile pot fi calificate, evaluate, apreciate, în opinia lui Bărnuțiu, în strânsă legătură cu scopurile acțiunilor umane. Mulțimea scopurilor umane se poate reduce, crede el, la două scopuri fundamentale: fericirea și perfecțiunea. Aceste scopuri trebuie să se regăsească în preceptele morale, pentru că numai astfel ele pot regla din punct de vedere motivațional conduita umană morală.

Referitor la fericire, Simion Bărnuțiu arată că ea poate fi înțeleasă și ca aceea stare de mulțumire produsă de îndeplinirea „planurilor și dorințelor” individului ca ființă biologică (să aibă ce mânca, să aibă ce bea, să aibă haine frumoase, să-i meargă afacerea, să fie mulțumit de viața de familie etc.), dar nu aceasta este fericirea adevărată, care ține de domeniul moralei, ci aceea care consistă în mulțumirea sufletească pe care o simte atunci când, având „atestatul conștiinței sale”, se poartă conform cu legile (normele) moralei. Această din urmă stare de fericire nu mai depinde de întâmplare și circumstanțe accidentale, ci depinde de voința noastră; stă în puterea noastră să trăim o astfel de fericire.

În ceea ce privește perfecțiunea, Bărnuțiu arată că aceasta este o stare în care individul ar avea, în gradul cel mai înalt posibil, tot ce ține de ființa lui. Concepând-o astfel, el o leagă de prima, de fericire, subliniind că „amândouă sunt unite, pentru că perfecțiunea omului mărește și înmulțește fericirea”²⁶.

Ca urmare, din respectarea acestor două scopuri rezultă pentru individ două „datorii particulare și aplicate”: îndreptarea (aplecarea) spre fericire și aplecarea spre perfecțiune, dar nu numai spre fericire și perfecțiunea sa proprie, ci și a altora. Aici aflăm caracterul altruist al eticii propovăduite (susținute) de Bărnuțiu, el făcând precizarea că înclinația către egoism îl desparte pe individ de umanitate. În același plan al evidențierii trăsăturilor proprii viziunii etice a lui Simion Bărnuțiu remarcăm faptul că el profesează o concepție morală axată pe demnitatea umană, în acest sens repudiind acele conduite care o afectează: lingușirea, servilismul, umilința, văicăreala ș.a.²⁷. În opinia lui, omul trebuie ca, în toate împrejurările vieții sale, să acționeze demn și rațional pentru ca „personalitatea sa să nu se facă pradă senzualității”, care l-ar face nedemn „de altă viață mai bună și mai fericită”. Dimpotrivă, subliniază el, „sacrificarea vieții pentru scopuri mai înalte e nu numai premisa, ci e și comandă când aceste scopuri nu se pot ajunge altminteri”²⁸.

²⁴ *Ibidem*, p. 39.

²⁵ *Ibidem*, p. 48.

²⁶ *Ibidem*, p. 48.

²⁷ *Ibidem*, pp. 51–52.

²⁸ *Ibidem*, p. 52.

Datoriile către sine includ datorii pentru păstrarea și perfecționarea corpului și datorii pentru conservarea și perfecționarea sufletului. Pentru îndeplinirea acestora trebuie să existe o armonie, în sensul că omul „nici sufletul să nu-l perfecționeze cu stricarea corpului, nici corpul cu stricarea sufletului”, ci „va cultiva mai mult puterile sufletești sau corporale precum va cere necesitatea”²⁹. În ceea ce privește datoria către ceea ce el numește „averea externă”, Bărnăuțiu indică în mod corect că „Etica comandă ca omul să-și câștige cele necesare prin lucru propriu și cele câștigate să le păstreze. Cu alte cuvinte: *laboriozitatea și cruțarea* sunt virtuți adevărate, spre care e dator a se îndrepta fiecare”³⁰.

În acest context ideatic, el condamnă lenea, ca viciu moral, întrucât dă individului senzația că poate să trăiască pe seama altora, nefolosindu-și propriile puteri pentru a-și produce cele necesare traiului. O altă tară morală incriminată este „pofta avuției” din care se naște avariția, care constă, zice el, în tendința de a acumula bunuri peste necesar. Ba mai mult, avariția este văzută de el și ca acțiunea de a „aduna avere peste avere”, „pentru timpul și folosul viitor, fără a se folosi acum de dânsa”³¹, doar numai pentru a-și încânta ochii, privind-o. Avariția îl face pe om „laș și odios înaintea lumii”. Pe scurt, conchide Bărnăuțiu, „avuția corupe toate sentimentele omenești”, fiind rădăcina tuturor relelor purtări.

Accentul pus de el pe demnitate, îl obligă să susțină cu tărie că „omul are datoria către sine însuși de a-și apăra și a-și conserva *umanitatea proprie* în toate referințele vieții...”³²; de aici decurgând multe alte datorii: de a fi cuviincios, de a fi cumpătat, de a-și satisface trebuințele sexuale doar în cadrul căsătoriei, de a fi prudent și constant în acțiuni („nici să fie temerariu și nici să dispere”) etc. etc.

Din punctul de vedere al demnității, toți oamenii sunt egali, statuează Bărnăuțiu. Ei, continuă el, nu sunt egali după pozițiile pe care le ocupă în societate, în sensul că unii sunt superiori altora prin cultură, prin avere, prin rang social sau putere. Dar, chiar și în aceste situații, el cere fiecărui om să-și păstreze demnitatea și să nu se încline cu servilism, devenind instrumentul altor oameni pentru scopuri străine și nedemne lui. Regăsim aici, încă o dată, influența lui Kant, care cerea ca omul să nu fie tratat niciodată ca mijloc, ci întotdeauna doar scop.

Și datoriile către alții sunt definite de Bărnăuțiu tot prin apel la demnitatea omenească. Căci iată ce scrie el: „Prin datoriile omului către alții se înțelege tot ce e dator omul să facă sau să nu facă altora din respect („reverenția”) către demnitatea omenească, ceea ce e întrânșii”³³. Datoriile către alții își au izvorul în dragostea de oameni sau iubirea aproapelui, ca ființe aparținând aceluiași gen. Din dragostea față de semenii se naște omenia, propusă de Bărnăuțiu ca „fundamentul tuturor celorlalte virtuți sociale, a amicitiei, afabilității, blândeților ș.a.”³⁴.

În aceeași ordine de idei, etica („știința virtuții”) cere ca în apărarea drepturilor noastre, în raport cu alții, să fim cumpătați și cu cruțare; pe scurt, să acționăm nu numai

²⁹ *Ibidem*, p. 59.

³⁰ *Ibidem*, p. 60.

³¹ *Ibidem*, p. 61.

³² *Ibidem*, p. 63.

³³ *Ibidem*, p. 67.

³⁴ *Ibidem*.

cu dreptate, dar și cu echitate (ca „îmblânzitoare a dreptului celui străin”): „Suma tuturor datoriilor noastre către alții se poate cuprinde în această propoziție: Nu face nici un rău aproapelui tău, ci îi fă tot binele cât poți”³⁵.

Încercând o concretizare a acestui principiu al moralei altruiste, Bărnuțiu subliniază că „Omul nu-și poate înainta perfecțiunea și fericirea decât numai așa [...] e liber a-și dezvolta toate puterile, a le forma și a le aplica, precum află a fi mai de folos pentru scopurile sale, de aceea fiecare om are datoria către alții, nu numai a nu-i tulbura în dezvoltarea, formarea și aplicarea puterilor lor, ci încă a-i ajuta pe cât poate”³⁶. De aici derivă el datoriile toleranței și adevărului în opinii și fapte în raport cu alții. În același context face și largi divagații despre prietenie și neprietenie în raporturile dintre oameni.

În afara datoriilor către alții, luați ca indivizi, omul, spune Bărnuțiu, mai are și datorii sociale către alții, luați ca membri ai societății, ai comunității. Din acest unghi, omul este obligat a acționa pentru „scopul și binele societății”, căutând în permanență să respecte preceptele moralității, chiar și prin sacrificiu din partea sa: „Conchidem așadar că egoismul singur nu poate governa spiritul public, că egoismul e contrar spiritului public, și că numai acesta e adevărata virtute”³⁷.

În același plan al excursului, Simion Bărnuțiu avansează ideea că numai în cadrul societății sau al statului individul poate efectua scopurile umanității; de aceea, afirmă el, o condiție preliminară cerută de legea virtuții este ca acesta să fie integrat pe deplin în societate, în comunitate (fie socială, fie națională). Datoria individului către stat și națiune este, pe de o parte, de a nu face nimic ce ar putea să le pericliteze existența și funcționarea (conspirații, rebeliuni, revoluție, trădare), iar, pe de altă parte, de a face tot ce poate pentru a contribui la păstrarea și întărirea lor (respect și ascultare față de legile statului, apărarea față de inamici, în caz de nevoie chiar cu sacrificiul propriei vieți).

Toate acestea Bărnuțiu le subsumează, cum se exprimă el, patriotismului adevărat, ca maximă de cugetare și acțiune. Căci, opinează el, patriotismul dovedește îndepărtarea de egoism. O dovadă de patriotism vede Bărnuțiu în acceptarea și îndeplinirea de către individ a unor funcții publice (fie prin alegere, fie prin numire). Aceasta ar fi, crede el, o datorie față de societate și națiune, ce ilustrează atitudinea autentic altruistă: „Din contra egoistul se trage, precaut poate, de la dregătoriile comunale, și când le ia asupra-și, le ia numai pentru onorariu sau pentru alte considerente în folosul propriu”³⁸.

Patriotismul, deși este un sentiment, el este sub controlul rațiunii, căci „nu consistă în una adeziune *oarbă* la pământul pe care s-a născut cineva, ci consistă în acea *adeziune rațională* că acel pământ e scena pe care l-a pus providența pe fiecare ca să-și facă datoriile”³⁹; „această adeziune distinge specialmente” comuni-

³⁵ *Ibidem*, p. 68.

³⁶ *Ibidem*, p. 71.

³⁷ *Ibidem*, p. 79.

³⁸ *Ibidem*, p. 84.

³⁹ Simion Bărnuțiu, *Pedagogia*, Iași, 1870, în *Antologia gândirii românești. Secolele XV–XIX*, Partea I (acad. C.I. Gulian, redactor responsabil), București, Editura Politică, 1967, p. 385.

tățile naționale, afirmă, fără dubiu, Simion Bărnuțiu. Și, continuând conturarea noțiunii patriotism, el precizează că „Patriotismul nu consistă întru a apăra și a menține abuzurile, prejudiciile și scăderile strămoșești și ale guvernelor naționale, ci consistă în respectarea și conservarea, precum și în cultivarea libertății, a limbii, a pământului, a drepturilor, a instituțiilor și datinilor *fundamentali* strămoșești; întru acestea se arată *spiritul național* cel adevărat, fără de care omul cosmopolit se poate face ușor un om fără de caracter”⁴⁰. Patriotismul trebuie și poate fi format prin educație, căci toate componentele lui pot fi înrăurite prin acțiunea pedagogiei, atenționează Bărnuțiu.

Demn de remarcat este faptul că el consideră că patriotismul nu vine în contradicție cu cosmopolitismul, ci, dimpotrivă, în opinia lui, „Dragostea de oameni ca dragoste practică trebuie să fie universală și să cuprindă pe tot genul omenesc și de aceea legea virtuții comandă și obligă pe tot omul ca să înainteze perfecționarea și fericirea a tot genul omenesc pe cât poate cu puterile sale mărginite. De aici se naște *cosmopolitismul*, adică spiritul care cuprinde pe oamenii tuturor timpurilor și ai tuturor țărilor, și îi consideră ca membrii uneia și aceleiași familii, sau sunt a toată lumea”⁴¹. În acest context el distinge între *cosmopolitismul cel adevărat*, care respectă umanitatea în fiecare om, fără de respect la originea, limba sau cultura lui, corespunzător patriotismului adevărat, și *cosmopolitismul fals*, care pretinde a reforma umanitatea și predică drepturile cu vorbe mieroase, dar totdeauna predică ura contra națiunilor și a limbilor lor, corespunzător patriotismului fals⁴².

Desigur, tot egoismul este, în opinia lui Bărnuțiu, acela care poate „strica” echilibrul și armonia dintre patriotismul (naționalismul) adevărat și cosmopolitism, el precizând că înclinația spre egoism îl desparte pe om de umanitate.

În altă ordine de idei, Simion Bărnuțiu ia în dezbatere acea teorie despre natura umană după care omul este înclinat spre rău. „Această aplecare spre rău, scrie el, unii moralisti o numesc *păcat originar* (peccatum originale), Kant o numește *înclinație sau propensiune spre rău* (propensio ad malum) sau *rău radical* (malum radicale), căci ea nu numai că se află adânc înrădăcinată în natura omenească, ci se vede a fi și rădăcina tuturor păcatelor și a tuturor viciilor.”⁴³ Aplecarea spre rău nu se manifestă la toți oamenii în același mod și în același grad: la unii se arată ca *fragilitate morală*, urmare a nestăpânirii normelor morale; la alții ca *impuritate morală*, în sensul că atunci când ei fac binele îl fac nu din datorie, ci dintr-un interes ce urmează; la alții ca *perversitate morală*, exprimată în faptul că în acțiunile lor ei nu urmăresc binele, ci, dimpotrivă, răul ca satisfacție („poftă spre rău”)⁴⁴.

În ceea ce privește cauzele acestei înclinații („plecări”) spre rău, în toate ipostazele sale, S. Bărnuțiu le pune în seama libertății, pentru că, spune el, tot ceea ce facem este guvernat de aceasta, „precum ne atestă conștiința”. Precizarea lui este fără echivoc: înclinația spre rău este un produs al libertății, chiar dacă „nu se poate

⁴⁰ *Ibidem*, pp. 385–386.

⁴¹ Simion Bărnuțiu, *Știința virtuții. Etica*, p. 86.

⁴² *Idem*, *Pedagogia*, ed. cit., p. 385.

⁴³ Simion Bărnuțiu, *Știința virtuții. Etica*, p. 87.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 88.

determina în care moment sau parte a vieții omului se naște această propensiune spre rău, precum nu se poate determina în ce moment începe omul a se arăta ca ființă liberă⁴⁵. În orice caz, continuă el, „originea plecării spre rău” nu se poate explica prin: 1) „nemărginirea naturii omenești”; 2) educația care recurge la exemplul cel rău; 3) senzualitate; 4) faptul că „natura omenească ar fi coruptă”. Argumentele brodate în legătură cu acestea îl conduc la concluzia că „Știința virtuții nu poate explica că originea răului și a aplecării spre rău s-ar afla în oameni”⁴⁶.

Însă, susține cu tărie Bărnuțiu, există posibilitatea ca omul să iasă din „aplecarea spre rău” și să se îndrepte spre bine, prin conversiune morală („conversio moralis”) sau, cum mai zice el, prin „renaștere morală”: „Aceasta consistă, pe de o parte, în îndreptarea sufletului, pe de altă parte, în îndreptarea vieții”⁴⁷. Îndreptarea sufletului e o conversiune sau o schimbare a toată cugetarea morală, iar îndreptarea vieții, a toată acțiunea morală.

Aplecarea spre rău nu ține esențialmente de natura omenească, ci este întotdeauna accidentală („numai un accident al aceleia”), fiecare individ putând să o combată sau să o diminueze prin puterea voinței sale, dar neputând să o anihileze în întregime („dezdăcineze de tot”)⁴⁸.

Pentru că omul este moralmente și bun, și rău, el se poate afla oricând într-una dintre cele două stări de care vorbește Bărnuțiu: starea de inocență și starea de culpă morală. Culpă morală poate fi întâlnită fie ca *incultură morală*, constând în ignoranța unor indivizi în raport cu conceptele și principiile morale, și ca urmare „purtarea lor se conduce numai după sentimentele plăcerii și neplăcerii. (Într-o astfel de stare s-ar afla copiii, până în momentul cunoașterii binelui și răului, ca și unele popoare, cum ar fi laponii, hotentoții, groenlandezii); fie ca *debilitate morală*, exprimată prin neputința unora de a fi buni moralmente, datorită subjugării lor de către pasiuni; fie ca *necurățenie morală*, constând într-o conduită morală conformă cu datoria, dar nu din respect față de aceasta, ci din alte motive necurate sau pentru scopuri senzuale” (adulatorii, fariseii, ipocriții); fie ca *răutate morală*, exprimată și exteriorizată prin încălcarea cu bună știință a legii și a bunei cuviințe, „bătându-și joc de virtute” (răutatea celor care găsesc plăcere în fărâdelege, Bărnuțiu o numește diavolească)⁴⁹.

Toate cele de mai sus se corijează prin educație morală, făcută, pentru vârsta copilăriei, de către pedagogie, iar pentru etatea adultă, prin datoria fiecăruia de a se educa pe sine prin „respectarea Științei virtuții ca o ascetică aplicată”, care pune în operă cele propuse în ascetica curată (teoretică). Omul are datoria de a se îndrepta moralmente prin propriile sale fapte.

Simion Bărnuțiu nutrește o mare încredere în etică, ca fundament al educației morale. Astfel, numind „Știința virtuții ca o teologie etică”⁵⁰, el vede în ea un instrument de catehizare morală. Căci așa cum teologia face dintr-un profan (necre-

⁴⁵ *Ibidem*, p. 87.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 88.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 89.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 49.

dincios) un om credincios, tot astfel etica face dintr-un om amoral sau imoral un om moral. Ba mai mult, opinează el, „...nimeni nu poate să fie nici înțelept, nici filosof, dacă nu are *purtări bune* pe lângă științe și cunoștințe întemeiate”⁵¹ (subl. n. – C.S.).

Optimismul său în această privință este evident, de vreme ce el postulează că prin educație morală se poate forma un caracter cu adevărat virtuos.

⁵¹ Simion Bărnuțiu, *Psicologia empirică*, Iași, 1871, în *Antologia gândirii românești. Secolele XV–XIX*, ed. cit., p. 388.